

АННОТАЦІЯ

Андрущенко В.О. Лексические языковые средства как стилистические когезивные факторы формирования художественнотекстовой структуры

Высветлены лексические средства как стилистико-экспрессивные связующие маркеры организации художественнотекстовой структуры. Исследовано выражение стилистических приемов на лексическом уровне реализацией категории связности в пределах сверхфразового единства. Проанализированы функции стилистических средств как экспрессивно-эмотивных интенсификаторов имплицитно-глубинных смыслов, зашифрованных в художественнотекстовом целом.

Ключевые слова: лексические стилистические приемы, категория связности, сверхфразовое единство, имплицитно-глубинные смыслы.

SUMMARY

Andrushchenko V. O. The lexical linguistic means as stylistic cohesive factors of the belles-lettres style text structure organization

The lexical means as stylistic expressive-cohesive devices of the belles-letters style text structure formation are traced. The manifestation of the stylistic means on the lexical level due to coherence category realization within the supra-phrasal unity is considered. The functions of stylistic markers as expressive-emotive intensifiers of implicit deeper meanings codified within the belles-letters style text unity are analyzed.

Key words: lexical stylistic means, coherence category, supra-phrasal unity, implicit deeper meanings.

*Н.В. Волкова
(Горлівка)*

УДК 81'373.611.161

**СЛОВОВІРНА ПРОДУКТИВНІСТЬ ПИТОМИХ
ТА ЗАПОЗИЧЕНИХ СУБСТАНТИВІВ
В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ У ПОТЕНЦІЙНОМУ
АСПЕКТИ**

На сучасному етапі розвиток неології вирізняється цілою низкою актуальних напрямів лінгвістичних досліджень, серед яких важливе місце посідає вивчення потенційності мови. Дослідженню питань потенційного в мові присвячено роботи таких

науковців, як Ю. М. Антюфеева, А. В. Горелкіна, С. В. Ільєсова, О. Ю. Коновалова, М. С. Максименко, Л. П. Михайлова, С. Ж. Нухов, О. В. Ребрій, І. Ю. Суханова, О. М. Шевчук та ін. Потенційність мовної системи міститься в її значних резервах, зокрема можливостях лексичних одиниць утворювати нові слова. Особливий інтерес у цьому плані викликають питання зіставного вивчення потенційної словотвірної продуктивності питомих та запозичених лексем. Актуальність цієї розвідки зумовлена потребою дослідження потенційних можливостей семантично близьких питомих та запозичених іменників в українській мові утворювати нові одиниці.

Метою статті є зіставити потенційну словотвірну продуктивність синонімічних питомих та запозичених іменників в українській мові. Зазначена мета потребує розв'язання наступних завдань: з'ясувати сутність поняття "потенційне слово", обґрунтувати методіку дослідження потенційної словотвірної продуктивності лексем, здійснити кількісний аналіз потенційної словотвірної продуктивності семантично близьких питомих і запозичених субстантивів в українській мові, виявити спільне та специфічне у потенційній словотвірній продуктивності зазначених одиниць.

Словотвірний потенціал є поняттям, що пов'язане з категоріями реальності та потенційності. Саме тому вважаємо за можливе розрізнати реальну та потенційну словотвірну продуктивність. Реальна словотвірна продуктивність слова є показником кількості похідних лексеми, зафіксованих у мові та мовленні, а потенційна словотвірна продуктивність свідчить про похідні, що можуть виникнути в майбутньому, тобто про потенційні похідні слова.

Щодо визначення поняття "потенційне слово" існує декілька підходів, які є основоположними в розробці теорії потенційного слова. Погляди однієї групи вчених (О. А. Земська, П. В. Царьов, В. В. Лопатін, Д. Е. Розенталь, М. А. Теленкова, Н. Ф. Клименко та ін.) ґрунтуються на положеннях Е. Хан-Піри. Лінгвіст вважає, що потенційне слово – це слово, яке "може бути утворене за мовною моделлю високої продуктивності, а також слово, що виникло за такою моделлю, але ще не ввійшло до мови" [11, с. 154]. О. А. Земська додає, що "потенційні слова протистоять словам реальним як одиниці мовлення одиницям мови" [4, с. 26]. Н. Ф. Клименко вважає, що статус потенційних слів властивий авторським неологізмам [9, с. 511]. В. В. Лопатін потенційні слова зараховує до розряду оказіональних. Учений розмежовує поняття потенційності в мові та мовленні, стверджуючи, що слова потенційні для мови, а для мовлення (у контексті, де їх вжито) вони

не потенційні, а реальні [7, с. 70]. Цей підхід піддають критиці, тому що неправомірно в один ряд поставлені слова, що утворені, і слова, що можуть бути утворені [8, с. 223; 12, с. 21]. Ми поділяємо критичні погляди мовознавців із цього питання. Здається невдалим вживання терміна “потенційний” відносно слів, що вже виникли, але ще не потрапили до складу мови, оскільки існуюче слово – це реальна, а не потенційна лексична одиниця.

Погодимось з твердженням В. В. Лопатіна, що потенційні слова “наچهбто потенційно існують, і потрібен лише зовнішній стимул, обумовлений мовленнєвою ситуацією, щоб вони були вжиті” [7, с. 70]. Сама форма слова “потенційний” вказує на те, що воно може бути використане лише стосовно одиниць, які на теперішній момент не існують, але можуть з'явитися в майбутньому. Тому в розумінні терміна “потенційне слово” ми дотримуємося поглядів представників другого підходу (Г. О. Винокур, О. С. Ахманова, Г. П. Циганенко та ін.). Г. П. Циганенко вважає, що “ті слова, які можуть бути утворені за типами, які передбачаються мовленнєвою системою, безперечно належать до потенційних. Щодо слів утворених, але не закріплених традицією слововживання, то це вже слова реальні. Вони звучать в усному мовленні” [14, с. 26]. Дериватолог підтримує висловлювання Г. О. Винокура про те, що потенційні слова – це “слова, яких фактично немає, але які могли б бути, якщо б того захотіла історична випадковість” [13, с. 121]. На думку О. С. Ахманової, потенційне слово – це “похідне або складне слово, яке реально не існує (тобто не зафіксоване в реальних витворах мовлення, що вже відбулися), але може утворитися в будь-який момент згідно з продуктивними словотвірними моделями цієї мови” [1, с. 343].

Основою для зіставлення потенційної словотвірної продуктивності іменників в нашій роботі є похідні потенційні лексеми, які не зафіксовані словниками або іншими писемними джерелами, а утворені в результаті експерименту. Незважаючи на той факт, що потенційні слова, які є вихідним матеріалом дослідження, “існують” (утворені носіями мови та зафіксовані в цій роботі), ми їх вважаємо потенційними, оскільки вони утворені не через комунікативну ситуацію, а в рамках експерименту.

Розробці методик проведення експерименту присвячено багато досліджень (В. В. Биков, Т. В. Булигіна, А. П. Василевич, А. А. Горелов, В. В. Левицький, М. О. Луценко, В. В. Налімов, Б. А. Плотніков, В. І. Постовалова, Ю. С. Степанов, Й. А. Стернін та ін.). Проте, незважаючи на загальноприйняті підходи до використання методу експерименту в лінгвістиці, з деяких питань серед учених існують розбіжності. Багато дослідників підкреслюють такі визначальні властивості експерименту:

незалежність результату експерименту від спостерігача, об'єктивність експерименту, тобто можливість отримати за його допомогою дані про об'єкти, що вивчаються [2, с. 123-124]. Правильне визначення об'єкта в експерименті, а також його грамотна організація забезпечують ученому отримання точних результатів.

Для підвищення якості лінгвістичного експерименту та зменшення кількості погрешностей необхідним є певний відбір інформантів. Із цього питання погляди мовознавців різняться. Якщо автори роботи “Гипотеза в современной лингвистике” вважають, що в більшості випадків достатньо опитати 12-14 осіб [3, с. 306], то, згідно із загальноприйнятою практикою, мінімально достатньою кількістю інформантів, що беруть участь в експерименті, вважається 30, більш вірогідні дані починаються з 60 інформантів [6, с. 10]. У нашому експерименті брали участь 90 інформантів-студентів, які є носіями української мови. Закономірним є те, що наш вибір інформантів припав на студентів вишів, тому що вишівська освіта – це завершальний етап регульованого формування мовної освіти тих громадян, які в найближчі роки будуть визначати духовне та матеріальне життя суспільства.

Експеримент проводився у двох формах: колективно та індивідуально. Кожний іспитник отримував віддрукований екземпляр інструкції, інколи інструкції надавались усно. Інформантам було запропоновано утворити від запозичених та питомих іменників не реально існуючі, а потенційні похідні. Цілком природно, що може виникнути думка про неможливість встановлення всіх потенційних похідних слів. Погодимось, що зробити абсолютні прогнози потенційної словотвірної продуктивності нереально, тому що мові властива потенційна безкінечність (“безмежний процес побудови ресурсів, який не має останнього кроку і кінцевої безлічі можливостей, що можуть здійснитися” [5, с. 29]). Однак із огляду на те, що нами досліджуються одночасно синонімічні питоми та запозичені одиниці, вважаємо цілком обґрунтованим зіставлення потенційної словотвірної продуктивності пари іменників, у якій одна лексема іншомовна, а інша – питома. Погодимось з І. С. Улухановим, що “перехід від перерахування існуючого до підрахування можливого – це перехід від констатацій до пояснення” [10, с. 8].

При зіставленні потенційної словотвірної продуктивності синонімічних питомих та іншомовних іменників в українській мові виявляємо, що під час експерименту в середньому від кожної запозиченої одиниці утворено на 1,5 потенційних слова більше, ніж від кожної питоми.

Більшість пар (54,5%) характеризуються тим, що від запозиченого іменника утворено більше потенційних слів, ніж від питомого. Наприклад, у парі іменників *волонтер* (фр. *volontaire* – лат. *voluntāries* ‘добровільний, доброволець’ < *volūntas* ‘воля’) та *доброволець* від іншомовного субстантива утворено 10 потенційних похідних (волонтерик, волонтерчик, волонтерець, волонтерник, волонтерничек, волонтерка, волонтеризм, волонтерити, волонтерний, заволонтеризований), а від питомого іменника – 3 похідних (добровольчик, добровольничек, доброволити).

Реальна словотвірна продуктивність субстантивів *адвокат* (лат. *advocātus* ‘обізнаний юрист, захисник, адвокат’) та *захисник* складає 5 і 1, відповідно. Потенційна словотвірна продуктивність підтверджує зростання словотвірної продуктивності запозиченого іменника, бо від нього утворили 4 деривати (адвокатик, адвокатище, адвокатюнчик, адвокатка), а від питомого – 1 дериват (захисничок). Подібне спостерігаємо і в інших парах іменників, таких як *каприз* (рос. *каприз* – фр. *capriccio* ‘каприз, (муз.) каприччіо’) – *примха*, *директива* (фр. *directive* ‘директива, керівна настанова’ < *directif* ‘керуючий’ – лат. *directivus* ‘організований’ < *directus* ‘прямий’ < *dirigere* ‘керувати’) – *настанова*, *гарант* (фр. *garant* ‘поручник’) – *поручник*. У цих парах від питомих іменників утворено по 1 похідному слову: примхище, настанова, напівпоручник. Значно більше утворено похідних слів від запозичених іменників, а саме: капризон, капризище – від слова *каприз*; директивка, директивований, директивувати, задирективувати, передирективувати – від слова *директива*; гарантик, гарантор, гарантка, гарантизований, напівгарант – від слова *гарант*.

Окрему групу (18,2%) складають пари іменників, у яких від іншомовних іменників були утворені потенційні слова, а від питомих не були, наприклад, пари іменників *ідеал* (фр. *idéal* – лат. *idealis* ‘ідеальний’ < *idea* ‘ідея’) – *взірець* та *варіант* (фр. *variante* – лат. *varians* < *varius* ‘різноманітний, різнобічний, капризний’) – *різновид*. Питома лексема *взірець* має 4 реальних похідних слова, *різновид* – 1 слово, проте на цей момент від них не було утворено потенційних слів. Реальна словотвірна продуктивність запозичених субстантивів *ідеал* і *варіант* складає 16 та 9, потенційна дериваційна продуктивність – 5 та 7, відповідно. Від першого іменника утворено 5 потенційних слів (ідеалик, ідеалюн, ідеалюха, ідеалка, ідеалюнчик), від другого – 7 потенційних слів (варіантований, варіантивний, варіантусь, варіантуся, варіантик, варіантер, варіантерка).

Серед усіх слів найбільшу реальну словотвірну продуктивність має іменник *центр* (лат. *centrum* – гр. *kentron* ‘вістря, осереддя’), який складає пару з іменником *середина*. Від іменника *центр* утворено в мові та зафіксовано словниками 160 похідних слів. Незважаючи на таку високу реалізацію дериваційного потенціалу мотивуючого слова *центр*, цілком можливе зростання його словотвірної продуктивності. Під час експерименту було утворено 4 потенційних деривати від цього слова (центрулька, централка, центрик, центрун). Від іменника *середина* утворено тільки 2 слова (серединулька, серединонька), його реальна словотвірна продуктивність значно менша від продуктивності одиниці *центр*, а саме, складає 4 похідних слова.

У парах, які було аналізовано вище, реальна і потенційна словотвірна продуктивність є більшою в запозиченого іменника. Пара іменників *формат* (фр. *format* – лат. *formatus* ‘сформований’) та *розмір* становить випадок, коли реальна словотвірна продуктивність вища в запозиченого іменника, а потенційна словотвірна продуктивність – у питомого. Такі пари складають 9,1%. Іменник *формат* має 13 похідних, зафіксованих словниками, а іменник *розмір* – 12. Дослідження потенційних словотвірних можливостей свідчить про більшу потенційну дериваційну продуктивність питомого субстантива: в іменника *формат* 3 потенційних слова (форматик, форматизм, форматчик), в іменника *розмір* – 5 (розмірчик, розмірова, розмірик, розміризм, розмірець). Таким чином, більша реальна словотвірна продуктивність однієї з лексем не завжди обумовлює її більшу потенційну словотвірну продуктивність.

Деякі пари іншомовних та питомих іменників в українській мові характеризуються однаковою потенційною словотвірною продуктивністю (18,2%), наприклад, *акцент* (фр. *accent* ‘наголос’ – лат. *accentus*) – *наголос* та *трюк* (фр. *truc* ‘спритність’) – *витівка*. Від цих іменників утворено по 2 потенційних слова (акцентик, акцентизм – від *акцент*; наголосик, наголосок – від *наголос*, трючок, трючик – від *трюк*; витівочка, витівулька – від *витівка*). На відміну від цих пар, де реальна словотвірна продуктивність більша в запозичених субстантивів, у парі іменників *бос* (англ. *boss* ‘хазяїн, патрон’ – гол. *baas*) і *керівник* у мові зафіксовано 4 похідних слова в іменника *керівник*, а від лексеми *бос* похідні не зареєстровані. Під час експерименту від іменників утворено по 3 деривати (босик, босюнчик, босюк, керівничка, керівничок, керівниченька).

Дослідження потенційної словотвірної продуктивності підтверджує той факт, що будь-яке слово має словотвірний потенціал, проте в деяких словах він уже частково реалізувався, а в

інших ні. Саме тому нульова реальна словотвірна продуктивність завжди припускає потенційну словотвірну продуктивність, як у прикладі зі словом *bos*. Інша пара *ультиматум* (лат. *ultimatum* < *ultimus* 'останній') – *вимога*. У словниках не зафіксовані реальні похідні від субстантивів *ультиматум* та *вимога*, проте утворені їхні потенційні деривати: від лексеми *ультиматум* – 6 похідних слів (ультиматик, ультиматище, ультиматун, ультиматка, ультиматуха, ультиматуля), від лексеми *вимога* – 2 похідних (виможище, виможечка).

Отже, проведений розгляд показує, що і питомим, і запозиченим субстантивам в українській мові характерна потенційна словотвірна продуктивність. Від кожного запозиченого іменника в середньому “потенційно утворено” на 1,5 слова більше, ніж від кожного питомого іменника. У більшості пар вища реальна словотвірна продуктивність одного з іменників передбачає його більшу потенційну словотвірну продуктивність, проте цей збіг не обов'язковий. Дослідження потенційних дериватів показує, що 85,8% – це іменники, 14,2% – інші частини мови, які утворено внаслідок афіксації. Цікавим є той факт, що більшість утворених іменників передають або зменшене, або перебільшене значення мотивуючого слова, що пов'язано з позитивним або негативним ставленням мовця до предмета, підвищенням або зниженням його в ранзі.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у зіставному дослідженні потенційної словотвірної продуктивності лексем в українській та російській мовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – 2-е изд., стереотип. – М. : Сов. энцикл., 1969. – 608 с.
2. Быков В. В. Методы науки / Быков В. В. – М. : Наука, 1974. – 215 с.
3. Гипотеза в современной лингвистике / [Степанов Ю. С., Постовалова В. И., Булыгина Т. В. и др.]. – М. : Наука, 1980. – 384 с.
4. Земская Е. А. Окказиональные и потенциальные слова в русском словообразовании / Е. А. Земская // Актуальные проблемы русского словообразования : сб. науч. статей. – Самарканд, 1972. – Ч. 1. – С. 19–28.
5. Зенков Г. С. Вопросы теории словообразования / Зенков Г. С. – Фрунзе, 1969. – 165 с.
6. Левицкий В. В. Экспериментальные методы в семасиологии / В. В. Левицкий, Й. А. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1989. – 193 с.

7. Лопатин В. В. Рождение слова. Неологизмы и окказиональные слова / Лопатин В. В. – М., 1973. – 152 с.
8. Розенталь Д. Э. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. – М. : Просвещение, 1985. – 399 с.
9. Українська мова : Енциклопедія / [редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк]. – 2-ге вид. – К. : Укр. енциклопедія, 2004. – 824 с.
10. Улуханов И. С. Исчислительно-объяснительный метод в словообразовании / И. С. Улуханов // Бодуэновские чтения. Бодуэн де Куртенэ и современная лингвистика : тезисы докл. – Казань, 2001. – С. 8–9.
11. Хан-Пири Э. Продуктивный и контрпродуктивный / Э. Хан-Пири // Облик слова : сб. статей. – М., 1997. – С. 132–134.
12. Царев П. В. Потенциальная лексика в современном английском языке / П. В. Царев // Иностранные языки в школе. – 1978. – № 1. – С. 20–26.
13. Цыганенко Г. П. Русский язык. Морфемика. Словообразование. Этимология / Цыганенко Г. П. – Донецк : КИТИС, 1999. – 314 с.
14. Цыганенко Г. П. Состав слова и словообразование в русском языке (в сопоставлении с украинским) : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.01; 10.02.02 / Цыганенко Галина Павловна. – К., 1991. – 54 с.

АНОТАЦІЯ

Волкова Н.В. Словотвірна продуктивність питомих та запозичених субстантивів в українській мові у потенційному аспекті

У статті у зіставному аспекті розглядаються словотвірні можливості питомих та запозичених субстантивів в українській мові. Авторка досліджує питання визначення поняття “потенційне слово” та методологічних засад проведення експерименту. Аналіз потенційних похідних слів, утворених у межах експерименту, уможливив виявлення потенційної словотвірної продуктивності синонімічних питомих та запозичених субстантивів в українській мові.

Ключові слова: потенційна словотвірна продуктивність, питомий субстантив, запозичений субстантив, потенційне слово, похідне слово, експеримент.

АННОТАЦИЯ

Волкова Н.В. Словообразовательная продуктивность исконных и заимствованных субстантивов в украинском языке в потенциальном аспекте

В статті в сопоставительному аспекті розглядаються словообразовательні можливості ісконних і заїмствованих субстантивів в українському мові. Автор досліджує питання тлумачення терміна «потенціальне слово» і методологічних принципів проведення експерименту. Аналіз потенціальних похідних слів, створених в ході експерименту, дозволив визначити потенціальну словообразовательну продуктивність синонімічних ісконних і заїмствованих субстантивів в українському мові.

Ключевые слова: потенціальна словообразовательна продуктивність, ісконний субстантив, заїмствований субстантив, потенціальне слово, похідне слово, експеримент.

SUMMARY

Volkova N.V. The potential word-building productivity of native and borrowed substantives in Ukrainian

The article focuses on the contrastive analysis of the word-building abilities of native and borrowed substantives in the Ukrainian language. The author defines the meaning of a potential word and studies the problem of the experimental method. The analysis of the potential derivatives created experimentally has made it possible to determine the potential word-building productivity of synonymous native and borrowed substantives in Ukrainian.

Key words: potential word-building productivity, native substantive, borrowed substantive, potential word, derivative, experiment.

*О.А. Зінченко
(Київ)*

УДК 811.112'367.92

ОСОБЛИВОСТІ ТЕМПУ СУЧАСНОГО СПОНТАННОГО НІМЕЦЬКОГО МОВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ І ЖІНОК

Постановка наукової проблеми та її значення. Звернення до ідей антропоцентризму передбачає розгляд дослідниками мовних явищ з позицій самої людини, оскільки мова не може бути зрозумілою і поясненою поза її творцем і користувачем. Основна функція мови полягає не лише в передачі інформації, а й в орієнтації особистості в її власній когнітивній царині, тому важливість індивідуальних параметрів мовця суттєво посилюється, оскільки ці характеристики визначають реалізацію мовленнєвої діяльності загалом. Усне мовлення, що є основним

видом спілкування будь-якої людини, залежить від низки екстралінгвальних чинників [7, 11, 14, 15], а також від статі – біологічної і соціокультурної характеристики мовця [1, 3, 8, 9]. Гендерний підхід до вивчення вербальної діяльності визначається соціальним аспектом мови й спрямовується на встановлення взаємозв'язку статі й мови, виявлення спільних і відмінних рис мовлення представників протилежних статей, частотності встановлених властивостей залежно від усталених уявлень про «чоловічність» і «жіночність».

Гендерний аспект комунікації неодноразово розглянуто в багатьох лінгвістичних дослідженнях, в яких мовленнєву діяльність чоловіків і жінок досліджено на матеріалі російської [5], англійської [12, 16], французької [1], німецької [18] і української мов [2]. Утім отримані дані характеризують мовлення представників протилежних статей недостатньо, особливо фрагментарно на супрасегментному рівні. Існує ще багато нез'ясованих питань, відповідями на які деякою мірою слугують результати цього дослідження. **Актуальність статті** зумовлена необхідністю вивчення особливостей темпу спонтанного мовлення чоловіків і жінок, носіїв німецького сучасного мовлення.

Метою статті передбачено дослідити властивості темпу непідготовленого мовлення дикторів-чоловіків і дикторів-жінок. Вивчення темпоральної організації спонтанного мовлення носіїв німецької мови вимагає вирішення **таких завдань:** 1) визначити середні показники темпу непідготовленого мовлення дикторів чоловічої і жіночої статі; 2) порівняти встановлені показники і з'ясувати чинники, що спричиняють варіативність темпу в усному мовленні чоловіків і жінок.

Матеріалом дослідження слугували записи інтерв'ю коментаторського і оцінювального типу 5-ти дикторів чоловічої та 8-ми дикторів жіночої статі з Німеччини, однакових за віком і соціальним статусом. Слуховий аналіз було проведено за участю п'яти аудиторів – викладачів фонетики німецької мови Київського національного лінгвістичного університету.

Під час дослідження темпу важливо розрізнити темп мовлення як індивідуальний вияв (характеристика мовної особистості) і темп як загальну характеристику тексту, що належить до певної функціонально-мовленнєвої сфери [4, с. 52].

Упродовж проведення слухового аналізу усного спонтанного мовлення студентів з Німеччини, отриманого шляхом методу інтерв'ю, увагу було звернено на встановлення кількості пауз і своєрідності темпу в усному спонтанному мовленні представників протилежних статей.